

Ivana Peškan

Vesna Pascuttini Juraga

Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Varaždinu

Baština viničkog kraja kroz stoljeća

7. 9. 2011.

Pregledni rad / *Subject review*

Ključne riječi: Vinica, burg Vinica, župna crkva sv. Marka, kurije, Pranger

Keywords: Vinica, Vinica castle, parish church of St Mark, manor houses, Pranger

Vinički kraj karakterizira bogata povijest, s mnoštvom očuvane kulturno-povijesne baštine, a cilj ovog rada je analizirati kulturne slojeve te njihov smještaj i funkcioniranje u prostoru. U srednjovjekovnom razdoblju Vinica je bila važno trgovište, a dva glavna graditeljska akcenta u prostoru u to vrijeme bili su utvrda Vinica i župna crkva sv. Marka.

U daljnjem razvoju Vinice, na području naselja izgrađeno je nekoliko dvoraca, kurija te drugih građevina svjetovnog karaktera čija je zajednička karakteristika kvaliteta gradnje. Među njima se ističu ostaci dvorca Opeka, kao svojevrsna kruna te baštine koji nažalost, predstavljaju tipičnu sliku stanja loše očuvanosti ovog bogatog graditeljskog naslijeđa. Posebno zanimljivo i vrijedan kameni spomenik je Pranger, mjera za žito i sramotni kamen koji ima dugu povijest i kojemu su pripisana mnogobrojna značenja.

Vinički kraj smješten je na graničnom području prema Sloveniji, uz krajnje sjeveroistočne obronke Maceljske gore (Haloze), petnaest kilometara zapadno od Varaždina. Iz smjera Ptuja vodila je ovuda važna antička prometnica. Ostaci antičkih ulomaka uzidani u viničku crkvu i dvorac Opeku bogatstvo izvora vode, koji i danas postoje, pozicija naselja uz samo podbrežje i smještaj viničke utvrde na jednom od brežuljaka u blizini, što je omogućavalo dobru obranu, navode nas na pitanje: je li na području Vinice u prošlosti postojalo i neko starije naselje? Dosad nisu provedena nikakva arheološka istraživanja koja bi to mogla zasigurno potvrditi ili pobiti. No vrijednost očuvanih građevina, čija datacija seže od razdoblja srednjeg vijeka, preko baroka, sve do današnjih dana, potvrđuje važnost Vinice u prošlosti, kao jednog od najznačajnijih trgovišta ovoga dijela Hrvatske.

Urbanistička potka Vinice

Vinica je u svojoj osnovi izduženo naselje te njena glavna uzdužna prometnica ujedno čini okosnicu mjesta. Za srednjovjekovnu povijest naselja nema poznatih pisanih dokumenata, a u 16. stoljeću Vinica dobiva svoj prvi privilegij.¹ Vinica je bila trgovište sa sajamskim privilegijama,

imala je gradskog suca koji se nazivao iudex, a značajno je i da je viničko vlastelinstvo najmanje stradalo u turskim prodorima, što je olakšalo dobar razvoj mjesta.

Na mjestu gdje se razvilo naselje Vinica plodna dravska nizina prelazi u brežuljkasto područje. Stari grad, tj. utvrda Vinica nalazi se na vrhu jednog brežuljka (sl. 1), na mjestu s odličnim pregledom velikog područja dravske nizine, u smjeru Varaždina, sakriveno i uvučeno među brda, oko 1,5 km od centra današnje Vinice. Utvrda se u pisanim dokumentima spominje prvi put sredinom 14. stoljeća, 1353. godine, kao *castrum Vinica*. Vlasnici utvrde mijenjali su se često, a tijekom vremena bila je znatno nadograđivana. Značajno je da su vlasnici bili redom iz kraljevskih ili grofovskih, uglavnom visoko pozicioniranih i utjecajnih obitelji. Nakon što je utvrda izgubila na strateškoj važnosti, napuštena je te se već u 17. stoljeću spominje kao ruševna. Činjenica da je utvrda u određenom razdoblju bila kraljevski posjed ostavila je svakako trag na njoj. Jezgru utvrđenja, njen najstariji i najupečatljiviji dio, čini središnja peterokutna, romanička kula, na kojoj se usprkos oštećenjima razaznaje čvrsta gradnja, debelih zidova, bez ikakvih otvora u donjim zonama. Ta kula kasnije je nadograđena i opasana novim zidinama renesansne forme.

1. Utvrda Vinica, središnja kula (snimila I. Peškan) / Vinica castle, central tower (photo I. Peškan)

Slična organizacija prostora i odnosa starijeg i novijeg dijela utvrde, kao i sličnost u izgledu najstarijih dijelova gradnje – peterokutna kula oštrim vrhom okrenuta prema najlakšem prilazu – može se uočiti i u desetak kilometara udaljenom Borlu, velikoj utvrdi koja se prvi puta spominje u 13. stoljeću, izgrađenoj na visokoj stijeni iznad rijeke Drave, a nadzire prijelaz preko Drave na samoj granici Hrvatske i Slovenije. Također se isti princip gradnje i dogradnje javlja u Velikom Taboru, utvrdi s kojom se Vinica često uspoređuje.² Sličan peterokutni tlocrt na ovom području nalazimo također na utvrdi Kamenica, u blizini Lepoglave i na utvrdi Paka, u dolini Lonje, koja se datira u 13. stoljeće. Na temelju tih komparacija zaključujemo da je romanička kula u Vinici izgrađena također tijekom 13. stoljeća. Da li je ova gradnja slijedila kontinuitet mjesta i izgrađena na već otprije naseljavanoj poziciji, izabranoj zbog strateških razloga, moći će se utvrditi tek sustavnim arheološkim istraživanjima.

Vanjski obod utvrde mlađeg je nastanka. Iz godine 1568. postoji očuvan opis utvrde nastao prilikom popisivanja Gylayevih imanja, a iz opisa se može zaključiti da je utvrda već tada imala svoju glavnu koncepciju.³ Dok se na fotografijama nastalima 1921. godine mogu razaznati kule s kruništima, današnje stanje je mnogo ruševnije te se zbog gustog raslinja jedva može iščitati tlocrtna dispozicija zidova.

Na području Vinice postoji cijeli niz dvoraca i kurija, od kojih neke, iako su u osnovi gospodarske namjene, daju naselju gradski karakter.

Kurija Mattachich-Dolansky smještena je na spoju dvaju puteva koji iz dravske doline vode prema utvrdi Vinica (sl. 2). Građevina je bila u vlasništvu lepoglavskih pavlina, a kasnije plemićke obitelji Mattachich. Ženidbenim vezama imanje prelazi u vlasništvo obitelji Dolansky.

Kurija je jednokatna građevina, tlocrtno u obliku slova L, na kojoj su vidljivi tragovi nekoliko pregradnji. Pročelja su raščlanjena prozorskim otvorima, koji su u zoni kata razdi-

jeljeni plitkim lezenama. Kolni ulaz u dvorište je nastao u prvoj polovici 19. stoljeća. Iznad ulaznog portala nalazi se natpis na mađarskom iz 1669. godine, što je za sada jedini poznati natpis na mađarskom u ovom kraju iz 17. stoljeća. Ispod toga nalazi se tekst na latinskom jeziku iz 1806. godine. Kurija ima prostrano dvorište s gospodarskim zgradama. U dvorištu kurije nalazi se kamenica, veliki udubljeni blok kamena,⁴ koji je vjerojatno gospodarske, uporabne funkcije, za čuvanje ulja, vina ili slično, čija datacija nije određena. Takve kamenice nisu tipične za naše područje, a nalaze se često u Dalmaciji, Primorju i Istri. Specifičnost viničke kamenice je ukrašenost vanjske površine kamena na način da je podijeljena u tri horizontalna polja, od kojih srednje polje ima dosta oštećen ornamentalni ukras.

U unutrašnjosti kurije, na prvom katu, očuvan je klasicistički zidni oslik, rađen *secco* tehnikom. Oslik prikazuje figuralne kompozicije, orača s volovima na jednom zidu te bijeg Adama i Eve iz raja na drugom, a na svodovima je prikazan Olimp na čelu sa Zeusom te Venera s ostalim božicama.

Građevina je danas u lošem stanju, iako se kontinuirano popravljala kako bi se očuvala.

Kurija Patačić nalazi se u samom centru Vinice, na glavnom gradskom trgu (sl. 3). Kurija je primjer barokne arhitekture s očuvanom starijom supstrukcijom. Od 17. stoljeća vlasnici su bili plemićka obitelj Patačić, a ranije se kao vlasnici spominju pavlini.

Kurija je približno kvadratnog tlocrta, sastoji se od podruma, prizemlja i kata, s četverostrešnim krovom. Sjeverno i zapadno pročelje građevine raščlanjeno je prozorskim otvorima, dok su istočna i južna strana raščlanjene arkadama u svim etažama. Ta kurija je također u lošem stanju, izvedena je statička sanacija, još se, međutim, čeka njena potpuna obnova.

Ta kurija čini okosnicu glavnog, izuzetno dugačkog i širokog viničkog trga. Trg je bio flankiran tradicijskim građevinama, koje u novije vrijeme sve više ustupaju mjesto novogradnji koja se oblikovno ne uklapa u postojeću urbanu matricu, ne koristi tradicijske graditeljske elemente, niti poštuje urbanističke pravce. Iza novije gradnje na nekim parcelama ostale su očuvane starije građevine. Jedna od najznačajnijih takvih građevina na trgu nalazi se na njegovu sjevernom kraju. Tamo se, sakrivena iza veće novije gradnje, nalazi prizemnica, zabatom okrenuta prema trgu, s bogatim, u kamenu izvedenim vegetabilnim reljefnim ukrasima iznad vrata i prozora. Iza nje nalazi se očuvana još starija gradnja, izvedena u obliku slova L, s velikim barokno izvedenim kamenim portalom na kolnom ulazu, jednostavnim kamenim portalom na pješačkom ulazu te dvije kamene bifore ugrađene na zapadnom pročelju, prekrivene debelim slojem cementne žbuke koja onemogućuje njihov detaljan pregled. Potkrovni vijenac također je izveden neobično bogato, i cijeli je u kamenu.

2. Vinica, kurija Mattachich–Dolansky (snimila I. Peškan) / Vinica, Mattachich–Dolansky manor house (photo I. Peškan)

3. Vinica, kurija Patačić (snimila I. Peškan) / Vinica, Patačić manor house (photo I. Peškan)

Na viničkom glavnom trgu nalazi se također izvor vode, koji je još uvijek u upotrebi, kvalitetna barokna skulptura sv. Ivana Nepomuka sa zdencom, u blizini još jednog izvora, poznati vinički stup srama *Pranger* te historicistička kapelica sa skulpturom *Krista Premišljevača* ispred kurije Patačić.

Na putu koji od trga vodi prema kuriji Mattachich–Dolansky nalazi se još jedna manja, jednostavnog oblikovanja koja na svom zabatu ima ugrađen grb obitelji Keglević.

Od glavnog trga, u smjeru sjevera, nanizano je još nekoliko kurija te jedan dvorac, Köröskény–Rupčić. Taj dvorac izgrađen je krajem 17. ili početkom 18. stoljeća kao jednokatna građevina u obliku slova L.⁵ Poslije su dograđena još dva krila te je na taj način formirano unutrašnje četvrtasto dvorište. Dvorac je pregrađivan i dograđivan i tijekom 19. i 20. stoljeća. Danas ubrzano propada, iako nije nenastanjen.

Kurija Nyczky smještena je uvučeno od glavne prometnice, okružena je gospodarskim zgradama i danas prazna. Njena nenastanjenost pogoduje ubrzanom propadanju građevina i cijelog posjeda uokolo.

Kurija obitelji Rajner predstavlja jedan od rijetkih primjera dobro očuvane i obnovljene povijesne građevine na ovom području.

Najznačajniji dvorac u ovom kraju je Opeka (sl. 4). Nalazi se unutar arboretuma, jednog od najznačajnijih u Hrvatskoj, s nizom egzotičnih i domicilnih vrsta bilja. Dvorac je u 17. stoljeću izgradila obitelj Keglević, a u drugoj polovici 18. stoljeća, obnovila ga je obitelj Drašković kao jednokatan objekt, u obliku slova U. Nakon obitelji Drašković, u posjed dvorca dolazi obitelj Bombelles. Kada su oni došli u 19. stoljeću u Vinicu, preuredili su i povećali barokni dvorac i oko njega uredili veliki perivoj. Pročelja unutrašnjeg dvorišta bila su nekad otvorena arkadnim hodnicima koji su kasnije zazidani. Perivoj uz dvorac Opeku bogat je egzotičnim biljnim vrstama, a za njegovo oblikovanje zaslužan

je grof Marko Bombelles. Sa svojih putovanja donosio je različito i brojno drveće i grmlje, pretvorivši tako perivoj oko dvorca u arboretum. Zbog izuzetnih umjetničkih, dendroloških, znanstvenih, kulturno-povijesnih i drugih vrijednosti, perivoj je od 1947. godine zaštićen kao spomenik prirode.

U zidovima dvorca, osobito u sjevernom krilu, s dvorišne strane, zbog oštećenja žbuke vidljive su uzidane spolije, ostaci ranije gradnje. Od uzidanih spoliranih elemenata ističe se fragment antičke stele s natpisom, koji se nalazi u ulaznoj veži (sl. 5).

Prošlost svih ovih spomenika viničke svjetovne graditeljske baštine bogata je i zanimljiva i još puna nepoznanica. Njihova sadašnjost je turbulentna i protječe u stalnoj borbi da se te građevine očuvaju, obnove i, što je najvažnije, revitaliziraju, dok im je budućnost, za sada, vrlo neizvjesna.

Pranger

Pranger u Vinici jedinstveni je očuvani primjer sramotnog stupa i kamene mjere na području Varaždinske županije, a i šire (sl. 6). Svojim specifičnim oblikovanjem oduvijek je privlačio pažnju i podsjećao na važnost Vinice u prošlosti, kao sudbenog i sajmenog mjesta.⁶ *Pranger*, kako se ovaj sramotni stup naziva u Vinici, dolazi od njemačke riječi »Pranger« – koja ima značenje »stup srama«. Zasad nije točno utvrđeno porijeklo ovog kamenog stupa; tako postoji navod kako je *Pranger* donesen iz starog grada (utvrde) Vinica⁷ te je postavljen na ulaz u park Opeka, a kasnije je prenesen u dvorište kurije Patačić, da bi tek nakon toga bio prenesen na svoje današnje mjesto – središnji trg u Vinici.

Sramotni stupovi imali su izuzetno srednjovjekovni karakter, a postavljati ih se počelo već u 12. i 13. stoljeću, kada se pomoću njih počinju kažnjavati lakši prijestupi. *Prangeri* su postavljani u gradovima, slobodnim trgovištima te ponekad u dvorcima velikaša. Gradski sudac, koji se

4. Marčan, dvorac Opeka (snimila I. Peškan) / Marčan, Opeka castle (photo I. Peškan)

u Vinici zvao *iudex*,⁸ osudio je prijestupnika, te se on kažnjavao vezivanjem za sramotni stup. Tako su kažnjavani lopovi ali i svi koji su se ponašali u neskladu s moralom. Kažnjenici su obično bivali vezani uz sramotni stup od jutra do večeri, bez hrane i vode, gdje su ih prolaznici ismijavali, vrijeđali, gađali ih smećem i sl. Za *Pranger* u Vinici vezano je još uvijek u usmenoj predaji živućih nekoliko priča i pjesmica; tako se taj stup nazivao i »kara«, za njega su se prikivali »zlotvori« i oni koji su se služili »krivom mierom« tj. trgovci koji su varali na mjeri, a također i »svadljive i jezicave« žene.⁹ Kamena posuda, mjera, upotrebljavala se kao mjera na nedjeljnim sajmovima, što znači da je stup imao dvojaku funkciju, te je služio i kao zakonska mjera i za sramotno izlaganje.

Sramotni stup *Pranger* u Vinici jedinstven je po svom oblikovanju; to je trostrani kameni stup, visok 260 cm, koji se pri vrhu sužava u zašiljeni trokutasti završetak. Stup je usađen u široki kameni postament, na kojem se nalazi i kamena posuda za mjeru, visine 40 cm, širine 53 cm i dubine oko 30 cm, s otvorom s prednje strane na visini od 7,5 cm (otvor dimenzija 5,5x6,5 cm). Kamene mjere se kod nas spominju od 13. stoljeća nadalje, posvuda u Dalmaciji i Istri. U kontinentalnoj Hrvatskoj spominju se žitne kamene mjere u Zagrebu u 14. stoljeću i Varaždinu u 16. stoljeću.¹⁰

U gornjem dijelu stupa, sa sve tri strane, na visini od 170 cm, nalazi se po jedna glava muškarca s brkovima koja

gotovo u punom profilu izlazi iz površine stupa. Središnja muška glava najvećih je dimenzija (visina 38 cm, širina 33 cm, dubina 8,5 cm) i izvedena je najpliće. Ima ovalan, u donjem dijelu srcolik oblik. Oči su vrlo istaknute, izvedene kao dvije koncentrične kružnice, tek neznatno ovalne. Nos je spljošten i trokutastog je oblika. Usta su usječena i jednostavna, dok je brada istaknuta. Posebno je interesantan brk, koji je oblikovan asimetrično, s jedne se strane lica spušta ispod nosnica i tada se naglo uvija prema gore s druge strane lica. Također je interesantan i istak na samom vrhu glave, koji po obliku podsjeća na irokez-frizuru ili ukras sličnog oblika. Ispod glave uklesan je tekst na latinskom: IVSTAM MENSVR(AM) TENETE, tj. mjerite pošteno. Na vrhu stupa je, iznad glave, uklesan broj 43 i EZE. Muška glava s lijeve strane nešto je manjih dimenzija od prednje (visina 24,5 cm, širina 25 cm, dubina 18 cm), ali je jače izbočena iz stupa. Također ima vrlo dominantne okrugle oči, spljošten trokutast nos, te ponovno asimetričan brk iznad otvorenih urezanih usta. Glava je nešto zaobljenijeg oblika. Također završava blagim istakom na sredini tjemena. Iznad glave ispisan je tekst MOE CHAB te iznad broj 6. Glava s desne strane po obliku i obradi nalikuje glavi s lijeve strane i sličnih je dimenzija (visina 27 cm, širina 25,5 cm, dubina 18,5 cm). Iznad glave upisano je DS ИОИ, te iznad broj 1(I). Uklesani brojevi do sada su interpretirani kao godina 1643.

5. Marčan, dvorac Opeka, spolija uzidana u ulaznoj veži (snimila I. Peškan) / Marčan, Opeka castle, built-in spolia in the gateway (photo I. Peškan)

6. Vinica, *Pranger* (snimila V. Pascuttini-Juraga) / Vinica, *Pranger* (photo V. Pascuttini-Juraga)

Usporedimo li vinički *Pranger* sa sramotnim stupovima u Hrvatskoj, koji su uglavnom očuvani u priobalju (Zadar, Omiš, Rijeka) i Istri (Salež, Buje), ne postoji nikakva sličnost u oblikovanju niti jednog zasad poznatog stupa srama s viničkim *Prangerom*.

Što se tiče obližnje Slovenije, tamo je očuvano dvanaest stupova srama koji se također nazivaju *Pranger*.¹¹ Pregledom ovog materijala uočeno je da su po svom oblikovanju svi stupovi srama u Sloveniji jednostavne forme, odnosno da se radilo o kamenom stupu četvrtastog presjeka za koji su bili pričvršćeni lanci s okovima za vezanje prijestupnika te da je vinički *Pranger* sasvim drugačije oblikovan od stupova srama u Sloveniji. Jedini koji odstupa od takve forme je tzv. Orfejev spomenik u Ptuj, gdje se radi o antičkom spomeniku koji u srednjem vijeku dobiva funkciju sramotnog stupa.

Postoji nekoliko aspekata koje treba uzeti u obzir, i to ili hipotetski ili kao pitanje, a to su: sam oblik kamenog stupa trobridne forme te specifičnost prikaza triju muških glava, po jedne sa svake strane stupa, što se ne pojavljuje niti na jednom poznatom sramotnom stupu. Zatim, s obzirom na dosada uvriježenu dataciju *Prangera* u 17. st., po uklesanim godinama, smatramo da se na temelju stilske analize može reći da su muške glave s *Prangera* nastale prije, a kao usporedbu možemo uzeti primjere iz Vinice nastale u razdoblju baroka, poput pila sv. Ivana Nepomuka ili pila sv. Bene-

dikta, koji nam dokazuju da se u Vinici u razdoblju baroka postavljaju skulpture tipičnog baroknog izričaja, u skladu sa suvremenim tokovima svoga vremena. Također, usporedimo li muške glave s *Prangera* s primjerima renesansne plastike iz župne crkve sv. Marka u obližnjem Marčanu, naš zaključak je da glave s *Prangera* djeluju puno rustičnije i starije. Postoji mogućnost da je trostrani stup s muškim glavama zapravo stariji kameni spomenik, koji u vrijeme srednjeg vijeka dobiva sekundarnu funkciju stupa srama,¹² a kasnije je možda i preklesan (tj. konkavno izdubljen, što se može vidjeti na podnožju stupa)¹³ te je dodan zapis na latinskom i uklesane su godine. Također, prikaz triju lica sasvim je specifičan, i takav prikaz ne pronalazimo na stupovima srama u Hrvatskoj ili Sloveniji. Takav »troglavi« prikaz, tj. prikaz tri lica, nalazimo na kamenu iz Vačana, tzv. troglavcu., koji je pripisan slavenskom razdoblju prije pokrštavanja,¹⁴ a četverostrani prikaz na slavenskom idolu iz Zbruča, Poljska,¹⁵ iako različite forme, pokazuje nam slavensko prikazivanje više lica. Pri stilskoj analizi muških glava s brkovima mogu se povući paralele pri obradi detalja s keltskom kamenom plastikom. Npr. usporedimo li središnju mušku glavu s *Prangera* s kamenom skulpturom keltskog heroja s groblja iz Mšecké Žehrovice, Češka,¹⁶ uočavamo sličan oblik glave i oblik nosa, kao i sličan pristup obradi očiju te prikaz istaknutih, savijenih brkova. Važno je i značenje broja tri u keltskoj mitologiji, tj. poimanje tro-

7. Marčan, župna crkva sv. Marka (snimila I. Peškan) / Marčan, parish church of St Mark (photo I. Peškan)

8. Marčan, župna crkva sv. Marka, kasnogotička kustodija (snimila I. Peškan) / Marčan, parish church of St Mark, late-Gothic tabernacle (photo I. Peškan)

jedinog boga, triju manifestacija istog božanstva,¹⁷ poput prikaza trolikog božanstva na pogrebnoj ili obrednoj urni, Bavay, Nord, Francuska.¹⁸ Iako u Vinici dosada nisu pronađeni arheološki nalazi koji bi upućivali na prisutnost Kelta, novija istraživanja dokazala su njihovu prisutnost u varaždinskom području (Blizna, Brezje¹⁹), a vrlo blizu Vinice, u susjednoj Sloveniji, na mjestu današnjeg Ormoža, nalazilo se važno keltsko naselje.²⁰

Vinička sakralna baština

Na prilazu Vinici iz smjera Donje Voće i Višnjice, također srednjovjekovnih naselja i župa, u neposrednoj blizini današnjeg kamenoloma, bila je u srednjovjekovnom razdoblju smještena *kapela sv. Helene*. Ona se spominje u povijesnim dokumentima²¹ i vizitacijama kao čvrsta gradnja, međutim srušena je, i pregledom situacije na terenu utvrđeno je kako njeni ostaci nisu više vidljivi. Obilaskom pozicije gdje je bila smještena utvrdili smo da se odatle može nadzirati prilaz Vinici te da postoji vizualna komunikacija s utvrdom.

Župna crkva sv. Marka spominje se kao *Item sancti Marci de Vinnicha* u popisu župa iz 1334. godine u Varaždinskom arhiđakonatu.²² Crkva se nalazi na prvoj uzvisini iznad dravske doline, podno viničke utvrde, izdvojena od današnjeg svjetovnog centra u dolini – glavnog trga u Vinici (sl. 7). Današnja crkva izgrađena je početkom 19. stoljeća, a nastala je na istom mjestu kao i srednjovjekovna crkva te je očuvala djelomično njene gabarite, međutim promijenila je orijentaciju pa se današnje svetište nalazi okrenuto na zapad. Ostao je očuvan toranj i dio zapadnog dijela lađe. Toranj je izgrađen ispred nekadašnjeg ulaza u crkvu

sa zapadne strane, dok je danas ta pozicija začelje crkve, iza svetišnog dijela. Zbog različitosti u pristupu gradnji etaža, evidentno je kako je toranj dograđivan u nekoliko navrata, a početak gradnje datira se u 16. stoljeće.²³ U toranj se ulazi kroz bogato profilirani portal, koji se samo nazire zbog debelog sloja žbuke koji ima na sebi.

Prilikom gradnje današnje građevine korišten je postojeći građevinski materijal, tako da je crkva djelomično očuvala obodne zidove te su se obilato koristili postojeći profilirani kameni elementi kao spolije. Danas su spolije vidljive u zoni krovništva, a nekoliko spolija izvađenih iz donjih zona zidova prezentirano je u crkvi. Radi se o bazi profilacije, kapitelu polustupa i fragmentu polustupa.²⁴ Ti dijelovi arhitektonske dekoracije izrađeni su od vapnenca, predstavljaju dio starije crkve srušene u 19. stoljeću, a datirani su u početak 13. stoljeća.²⁵

U unutrašnjosti crkve nalazi se mnogo dijelova starije crkvene opreme, kao što je kamena propovjedaonica, zatim kasnogotička kamena slobodnostojeća kustodija. To je jedina cjelovito očuvana kustodija takvog tipa na području Varaždinske županije.²⁶ Smještena je uz sjeverni zid lađe, prije trijumfalnog luka (sl. 8). Podnožje, tj. stup poligonalnog presjeka, nosi ormarić s nišom. Niša ima dva otvora, oba ukrašena prozorčićima s biforama. Prozorčići su nadvišeni dvama trokutastim zabatima, između kojih se nalazi prikaz Krštenja Kristova nadvišen golubicom Duha Svetoga, naknadno ukomponiran u vrijeme kad je kustodija pretvorena u krstionicu. S desne strane ušćuvana je manja fijala, dok je s lijeve strane fijala djelomično uzidana u zid. Središnja fijala izdiže se na osam nivoa, a svaki je ukrašen s po tri

rakovice. Fijala završava bogato ukrašenom cvjetnom dekoracijom. Kustodija je djelo kvalitetnog majstora druge polovice 15. stoljeća.

Iznad ulaza u sakristiju ugrađen je renesansni kameni reljef Madone s Djetetom, izrađen u prvoj polovici 16. stoljeća.²⁷ Iz razdoblja renesanse potječu i nadgrobne ploče uzidane u zidove, a nalazimo i ugrađenu antičku stelu, za koju nije točno poznato od kuda potječe. Treba uzeti u obzir da je samo nekoliko kilometara sjeverno od Vinice rimska cesta vodila od Ptuja prema Varaždinskim Toplicama i Ludbregu.

Četiri skulpture lavića, također ostaci arhitektonske dekoracije srednjovjekovne crkve, ugrađene su u zidove crkve izvana, dva uz portal na južnoj i dva uz portal na sjevernoj strani crkve. Te skulpture datiraju se kao rad 14. stoljeća.²⁸ Moguća je komparacija s dvjema lavljim skulpturama koje su također ostaci arhitektonske dekoracije danas srušene srednjovjekovne crkve u Ivancu, desetak kilometara južno od Vinice.

U vanjskim zidovima ugrađeno je i nekoliko, u kamenu izvedenih, reljefnih grbova, koji su nažalost u vrlo lošem stanju te je njihova analiza postala praktično nemoguća.

Umjesto zaključka

Ovim radom prezentiran je samo manji broj spomeničke baštine Vinice. Opsežniju vlastitu studiju zaslužuje svaki od prezentiranih spomenika, kao i mnogi drugi, poput historicističke zgrade Djevojačke škole, vrijednih građanskih kuća i velikog broja kvalitetnih pilova i poklonaca.

Prilikom istraživanja vezanih uz pisanje ovog rada pronađeno je i nekoliko novih, arheološki potencijalno zanimljivih lokaliteta u blizini Vinice. Tako je iznad Križovljana Radovečkog, nekoliko kilometara sjeverno od Vinice, pronađen zanimljiv lokalitet, dosada nepoznat stručnoj javnosti, koji se nalazi na dobroj strateškoj poziciji, na rubnom dijelu brežuljka naziva Gradišće, koji nadgleda antičku cestu. Po konfiguraciji terena i vidljivim ostacima starije, zasada nepoznate gradnje, smatramo da se vjerojatno radi o utvrdi. Također je zanimljivo i naselje naziva Malo Gradišće, u kojem se nalazi tzv. Miklova kapela, posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije iz 19. stoljeća. Međutim, kapela se nalazi na umjetno napravljenom brežuljku kružnog oblika, i s obzirom na stratešku poziciju i očuvani naziv Gradišće, koji ukazuje na mogući arheološki lokalitet i ostatke lijepa koji se mogu pronaći uokolo, naša je pretpostavka da je kapela nastala na mjestu neke starije, zasada nepoznate gradnje, te se nadamo da će buduća istraživanja pronaći odgovore.

Istražujući vinički kraj, uvidjele smo kako je on bogat kulturnom baštinom koja je još nedovoljno istražena i vrednovana pa je ovaj rad tek prvi korak u njezinoj prezentaciji.

BILJEŠKE

- 1 NEVEN BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Nakladna kuća »Dr Feletar«, Zagreb–Koprivnica, 1994., 53–54.
- 2 GJURO SZABO, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920., 88. U vrijeme kad je Szabo obilazio te utvrde, vinička je bila mnogo očuvanija nego što je danas, pa je sličnost bila više uočljiva.
- 3 GJURO SZABO, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb, 1939., 154.
- 4 Dimenzije kamenice su sljedeće: visina 95 cm, širina 113 cm, sa širinom otvora 80x80 cm.
- 5 MLADEN OBAD-ŠČITAROCI, *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Školska knjiga, Zagreb, 1991., 302.
- 6 NEVEN BUDAK (bilj. 1.), 53.
- 7 STJEPAN BELOŠEVIĆ, *Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin*, vlastita naklada, Zagreb, 1926., 111.
- 8 NEVEN BUDAK (bilj. 1), 54.
- 9 TOMISLAV ĐURIĆ, DRAGUTIN FELETAR, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, Matica hrvatska, Koprivnica, 1991., 38.
- 10 SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Srednjovjekovni sustavi šupljih kamenih mjera u Istri, Hrvatskom primorju i kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: »Prostor«, 3, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995., 77.
- 11 Tako su primjerice očuvani sramotni stupovi u Motniku, Negovi, Pištanj, Planini pri Sevnici, Podsredi, Predgradu, Ptujskoj Gori, Rečici ob Savinji, Ptuju...
- 12 Poput tzv. Orfejeva spomenika u Ptuju, zapravo kamene antičke stele visoke gotovo 5 metara, koja je u razdoblju srednjeg vijeka služila kao stup srama, ili antičkog stupa u Zadru koji u srednjem vijeku također dobiva funkciju stupa srama.
- 13 Po zapisu restauratora Bože Martinčevića, na poledini postamenta se nalazi natpis Johanes Vedl i godina 1711. Vedl je pavlinski kipar koji je izveo skulpture na pročelju lepoglavске crkve. Može se pretpostaviti da je upravo on preradio *Prangera* u današnju formu.
- 14 VLADIMIR PETER GOSS, *The three header from Vaćani*, u: »Staro-hrvatska prosvjeta« 36, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2009., 32–34.
- 15 *Mitologija*, ilustrirana enciklopedija, Ljubljana, Zagreb, 1989., 194–195.
- 16 Iz Nacionalnog muzeja u Pragu.
- 17 *Mitologija* (bilj. 15), 171.
- 18 *Mitologija* (bilj. 15), 174.
- 19 LUKA BEKIĆ, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina*, Ministarstvo kulture, Zagreb, 2006., 111–119.
- 20 JOŽE CURK, *Ormož*, u: *Mediaeval towns*, (ur.) Jerneja Batić, Ministarstvo za kulturu, Ljubljana, 1999. 152
- 21 MIRKO VALENTIĆ (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2005., 130.
- 22 JOSIP BUTURAC, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, Zagreb, 1984., 104.
- 23 DIJANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, IPU, Zagreb, 1993., 226.
- 24 VLADIMIR PETER GOSS, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, 2007., 91–92.
- 25 VLADIMIR PETER GOSS, VJEKOSLAV JUKIĆ, *Rural romanesque and a Europe without borders. The case of St. Mark's church in Vinica*, u: »Hortus Artium Medievalium«, 14, Zagreb, 2008., 137. U članku su ti fragmenti arhitektonske dekoracije opisani, datirani te komparativnom analizom determinirani kao rad kraljevske radionice.
- 26 Još dvije kustodije iz istog razdoblja i slične u oblikovanju nalazimo očuvane u Medimurskoj županiji, u crkvama u Nedelišću i Podturnu.
- 27 MILAN PELC, *Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj*, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 30, IPU, Zagreb, 2006., 76.
- 28 VLADIMIR PETER GOSS, VJEKOSLAV JUKIĆ (bilj. 25), 137.

*Ivana Peškan, Vesna Pascuttini-Juraga
The Heritage of Vinica over the Centuries*

Vinica is situated along the outermost northeast slopes of Maceljska gora mountain (Haloze), fifteen kilometres to the west of Varaždin. The area of Vinica is characterized by its rich history and a multitude of preserved examples of cultural and historical heritage. The purpose of this paper is to not only topographically list and describe the numerous monuments, but also to analyse the cultural layers and their setting and function within their surroundings. The favourable strategic position, quarries, fertile land and freshwater springs have made this area suitable for human settlement since prehistoric times, and then in the Classical Antiquity, which is proven by numerous archaeological findings and sites in the area of Vinica.

During the Middle Ages Vinica was an important market town, with the Vinica castle and the parish church of St Mark as its main architectural features. The castle is strategically positioned on one of the outermost slopes descending to the valley of Varaždin, but sheltered and immersed in the surrounding hills. Archaeological findings suggest that the castle was probably constructed on the site of a prehistoric fort. Not far away from this defence point, on a plateau in the very vicinity of the valley, is the ecclesiastical centre of Vinica, the parish church of St Mark. Despite all the changes of the church structure over the years, the remnants of its older phases are preserved as spolia and fragments, testifying of the skills of its builders and sculptors.

The further development of Vinica included the construction of several castles, manor houses and other profane buildings, all realizations of considerable quality. Among these a prominent place is occupied by the remains of the Opeka castle, unfortunately an example of the poor state of conservation of Vinica's rich architectural heritage.

Important assets of Vinica are its numerous freshwater springs, frequently transformed into architectural monuments of high environmental value. A distinct group of smaller sacral monuments comprises votive columns and wayside shrines of varying cultural and historical value; however, their environmental value remains unquestionable. A particularly interesting and important stone monument is the »Pranger«, a measure for wheat and a pillory with long history and various meanings.

A significant component in the shaping of the cultural landscape of Vinica is its residential architecture, characterized by partly preserved traditional features combined with some typical local elements such as quality carved stone.